
Румен Янков/ R. Yankov

АСПЕКТИ НА ГЕОГРАФСКОТО ИЗСЛЕДВАНЕ НА
СОЦИАЛНОТО НЕБЛАГОПОЛУЧИЕ

*Aspects of Geographical Study on Unfavorable
Social Conditions*

The Bulgarian social geography field researches are question of a great present interest. In the last two decades, the county endured a complex transition. This resulted in the surfacing of different social problems – unemployment, poorness, sudden income polarization and etc. The geographical research of the poorness has a great application in the regional politics. To reveal the relations and accordances between the different aspects of the social misfortune, one must apply spatial analysis. Obstacles in the way are the access to circumstantial and complete data, methods and integration with other social researches.

Сътресенията през последното десетилетие на ХХ в. изведоха на преден план остри социално-икономически проблеми – спад в икономиката, безработица, смяна на собствеността, поляризация на доходите, реструктуриране на производството и др. Тези общи за страната и в голяма степен за цяла Източна Европа проблеми се съпътстват от засилена неравномерност, а в някои случаи и диаметрална противоположност на тенденциите в регионалното развитие. Формира се нова, динамична реалност, което обективно насочва изследванията в обществената география към някои по подразбиране императивни, но за нас нови и емпирично непълно установени зависимости. Сред тях са пространствените съответствия между социалния и здравен статус на населението, от една страна, и благосъстоянието, респ. качеството на социално-икономическата среда, от друга, интензивността на някои процеси в демографската сфера по райони, области и общини спрямо основните икономически, и социални индикатори на развитието им.

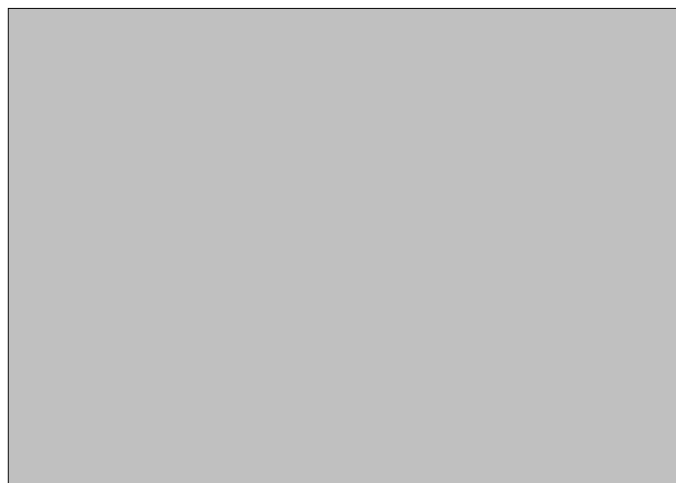
Съобразно възприетата хипотеза, акцентът в настоящата работа е бедността в България в нейният географски аспект, т.е. като относително трайно, определящо и доминиращо социално неблагоприятно състояние на населението на определена територия. Проблемът значително се изостри през периода на преход към пазарна икономика поради спада на реалните доходи. Определена

по стандартен критерий, към 2001 г., бедността в страната засяга пряко около 1,3 млн. д. (1,1 млн. за 2007 г.). Явлението има множество измерения. В индивидуален план бедността е свързана най-вече с ниски доходи поради намалена икономическа активност, ниско образование, недостатъчен или отсъстващ професионален опит, утежнено семейно положение, неблагоприятно местоживее-не, дискриминация и др. Отсъствието на достатъчно доход за задоволяване на основни потребности не изчерпва бедността. Тя поначало включва липсата на достъп до ресурси, до работа, до социални услуги или защита. Бедността води индивида до социална изолация. Този социологически факт има географско отражение, изразяващо се в сегрегацията на териториалните общности, в засилването на икономическите контрасти помежду им. Предизвикателство пред регионалното развитие е „затварянето“ на бедността в анклавни, в които тя като че ли само да се възпроизвежда и задълбочава. Преодоляването на последиците от бедността е един от стълбовете – ориентири на социалната и регионалната политика, т.е. изучаването и има пряко приложно значение.

Темата е с много широк обхват и съотв. – поле за специализирани проучвания на различни обществени науки. Това предполага заимстване или интегриране на изследователски подходи, но и ограничения свързани с методиката, териториалната референтност на данните и др. Сред основните географски задачи са установяването на пространствената корелативност: 1) между показателите за бедността на областите и общините, и икономически и демографски параметри, потвърждаваща факторното им въздействие; и 2) между горепосочените и най-важните системни характеристики на здравеопазването, заболяемостта и смъртността на населението, изясняваща съставът и особеностите на проблемните територии.

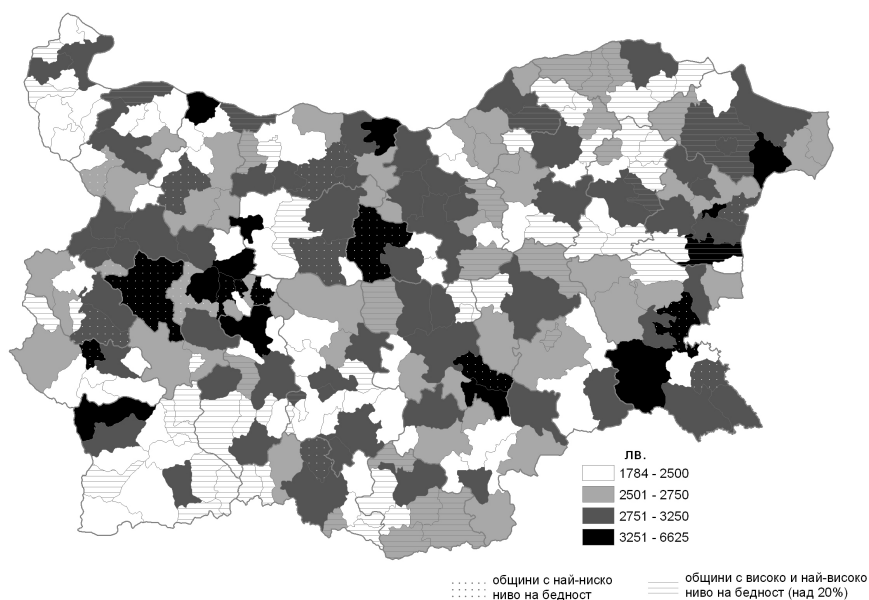
За решаването рашаването им са използвани резултатите от социални и здравни статистически наблюдения, т.е. извършен е вторичен анализ на вече оповестени данни. Основен източник на сведенията за бедността (равнище, дълбочина и острота) по области и общини е Многоцелевото наблюдение на домакинствата на НСИ и МТСП, продължено с регионален анализ „България: предизвикателствата на бедността“ от 2005 г.

Фиг. 1. Хипотеза за структурните връзки

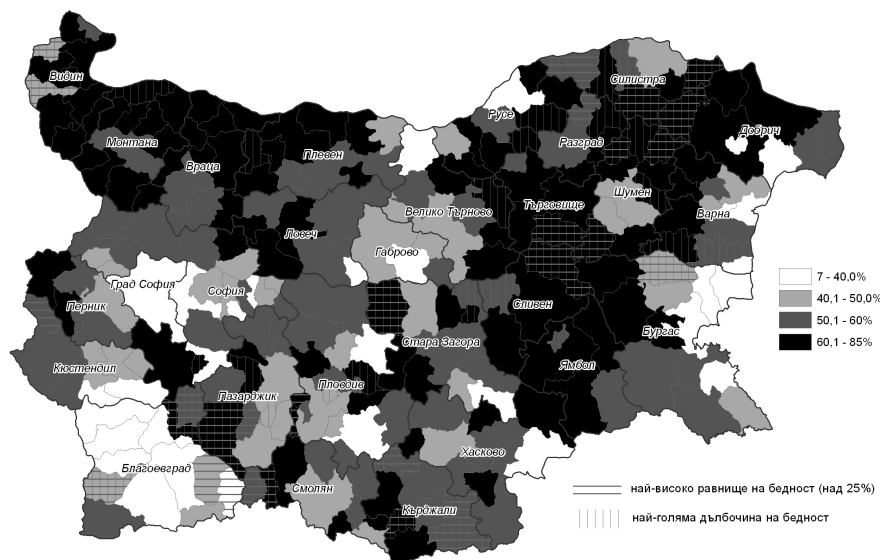

Един от най-важните фактори, пораждащи бедността е безработицата. Липсата на работа лишава лицата от сигурен източник на доходи. Работните заплати съставляват средно 44% от доходите на домакинствата в България (2005 г.), като този дял варира от 36% за Северозападния до 49% за Югозападния район.

Фиг. 2. Средна годишна работна заплата за 2003 г. по общини

През 90-те години заетите в икономиката намаляха с над 1 млн. д., а броят на официално регистрираните безработни през 2001 г. достигна абсолютния си максимум – над 600 хил. д. Делът на продължително безработните за периода 2000–2005 г. е над 50% от всички безработни. Високата, застойна, безработица се съпътства от ежегодното преливане на около една четвърт от безработните към икономически неактивните, главно към т. нар. обезкуражени лица, като броят им почти се изравни с този на официално безработните. Тези страни на ситуацията на трудовия пазар не съдействат за преодоляването на бедността, както и за нарастване на ресурса работна сила – трудов резерв.

Фиг. 3. Дял на безработните над 1 г. от всички безработни през 2005 г.

Количественото определяне на бедността се основава на доходите или на потребителските разходи. Праговото равнище на относителната бедност по възприетата от Евростат методиката е 60% от средния доход на национално ниво. Делът на бедното население в България е много близък до средният показател за ЕС. Посоченият праг в нашата страна съставлява по-малко от една четвърт от еквивалентния доход, маркиращ бедността в страните – членки, което свидетелства за голяма дълбочина на бедността, т.е. българските бедни са наистина много бедни. За разлика от относителното, абсолютното ниво на бедността се изчислява чрез потребителска кошница от хранителни стоки и други насъщни потребности или от паритетна стойност на дневен доход, осигуряващ минимален жизнен стандарт. При 2\$/дневно, определени от Световната банка за Източна Европа (2001 г.), крайно бедно е 8% от населението на България.

Показателите за бедност са свързани със специфични социално-демографски и социално-икономически профили. Те представят разпространението на бедността сред различни групи от населението в зависимост от съсловната, образователна и професионална принадлежност, етноса, вида на семейството и домакинството, местоживеенето или друг признак. Бедността при семействата/домакинствата с три и повече деца, напр., е многократно по-висока в сравнение с тези с едно или две деца, а по признака икономическа активност по-бедни са домакинствата на безработните, икономически неактивните и нископлатените наети извън регламентирания пазар на труда (“работещи бедни”).

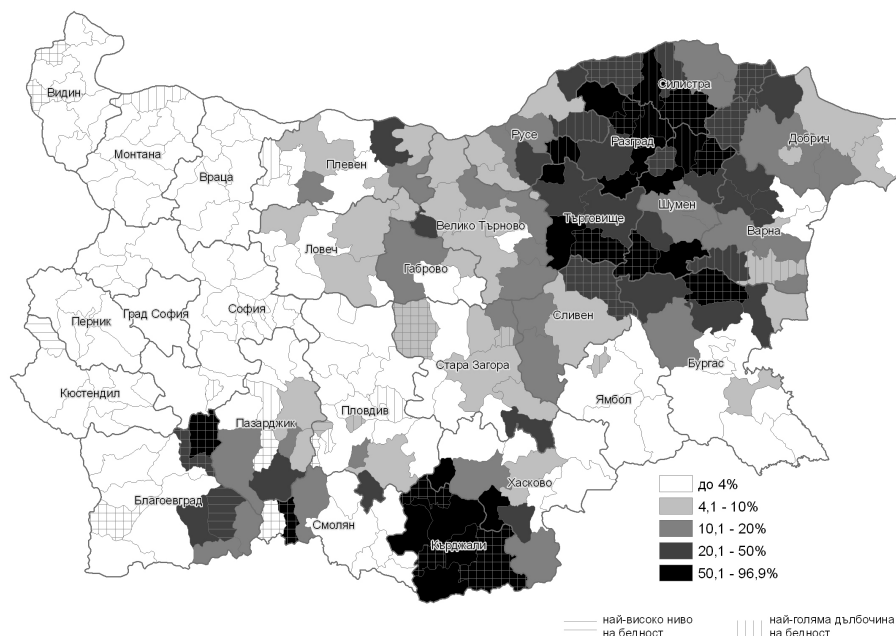
По етноси, най-високо е равнището на бедност сред ромите – над 60%. По данни от някои специализирани проучвания само 20% от ромите имат постоянна работа. Много по-нисък е и дялът на пенсионерите. Образователното равнище на ромското население предопределя висока и продължителна безработица, ниски и нередовни доходи, и оттам – лоши жилищни условия, изолация и нисък здравен статус.

Фиг. 4. Територии с висок дял ромско население и висока безработица

Сравнително висока е бедността сред българските турци. Единадесет от 28-те общини в които турците съставляват над 50% от населението са едновременно с най-широкообхватна (ниво над 25%) и най-дълбока бедност (фиг. 5).

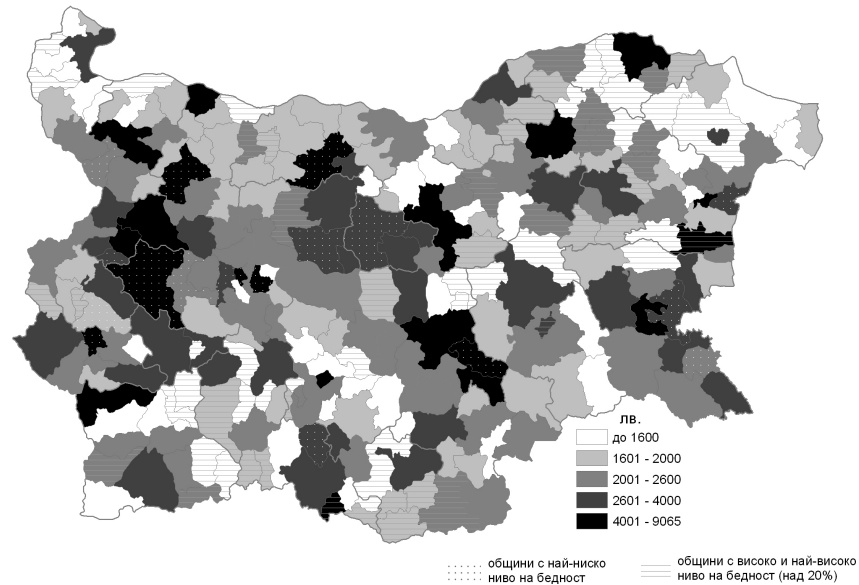
Фиг. 5. Територии с висок дял турско население и разпространение на бедността

По-висока е бедността в селата и малките градове, а най-ниска – в столицата. Съвкупността от споменатите и редица други профили се проектира в географските черти на бедността в България. Разпространението на бедност има ясно изразени пространствени вариации, нарастващи към по-ниските териториални нива. Формират се зони на бедността – групи от съседни общини с висок дял бедно население. Общините с най-високо и високо ниво на бедност (над 25%, респ. 20-25% бедни) са 70. В тях живеят над 1 млн.д. На другия полюс са Столична община и още 18 общини с общо 2,3 млн.д., и дял на бедните под 10%.

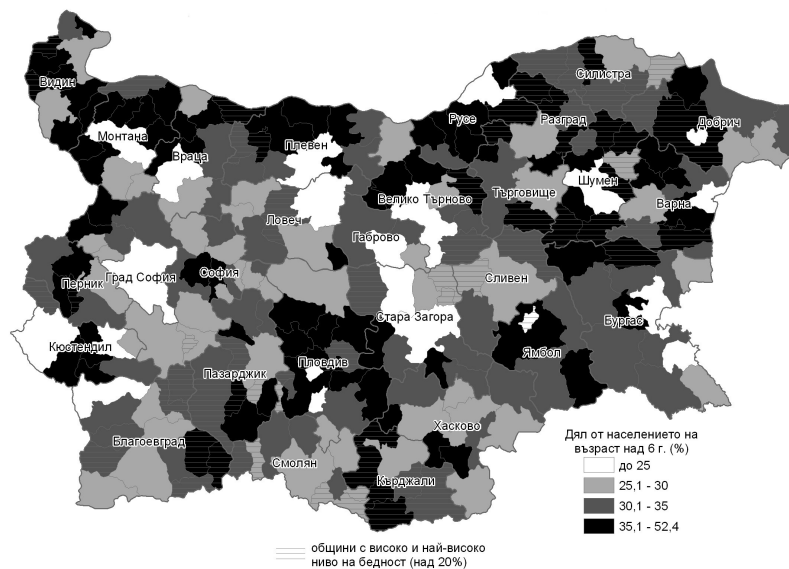
На регионално и местно равнище бедността се определя първо, от човешкия капитал, т.е. от най-вече качествените характеристики на населението като производител и потребител; и второ, от локалното ниво и темп на икономическо развитие, местните производствени ресурси и функционирането на социалната инфраструктура. Бедността на населението и бедността на териториите са двете страни на негативен процес, пътищата за преодоляването на който предполагат политически избор. Обективна основа на благосъстоянието на населението е производителна и динамично нарастваща икономика. Тази абстрактна постановка на ниво общини се смегчава от бюджетното преразпределение, несъответствията на местоживеене и месторабота и др. фактори (фиг. 2 и 6).

Фиг. 6. БВП на жител през 2003 г.

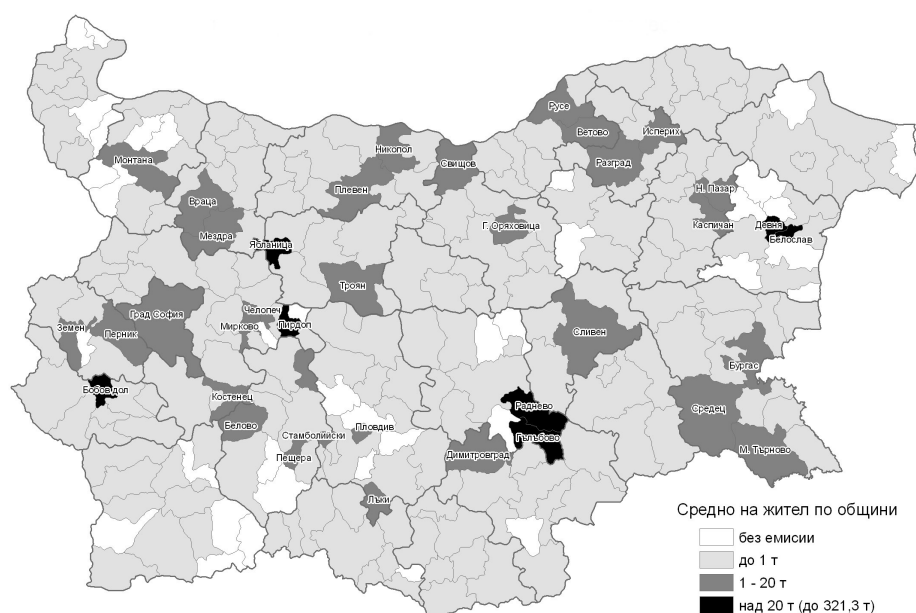
Образователната структура рефлектира пряко върху бедността предимно чрез заетостта и безработицата. Почти половината от продължително безработните са с основно или по-ниско образование. Възможността за постигане на високо образование е съществена част от достъпа до блага, съдействаща за личното и обществено благополучие.

Фиг. 7. Дял на населението с основно образование (2001 г.)

Обитаването на замърсена среда е съществена характеристика на социалното неблагополучие и пряко — рисков за здравето фактор. Публикуваните данни за вредните емисии в атмосферата (фиг. 8) са дотолкова фрагментарни и непредставителни по отношение на действителното екологическо качество на средата, че предоставят още по-малки възможности за интеграция със социално-икономически данни и системен анализ.

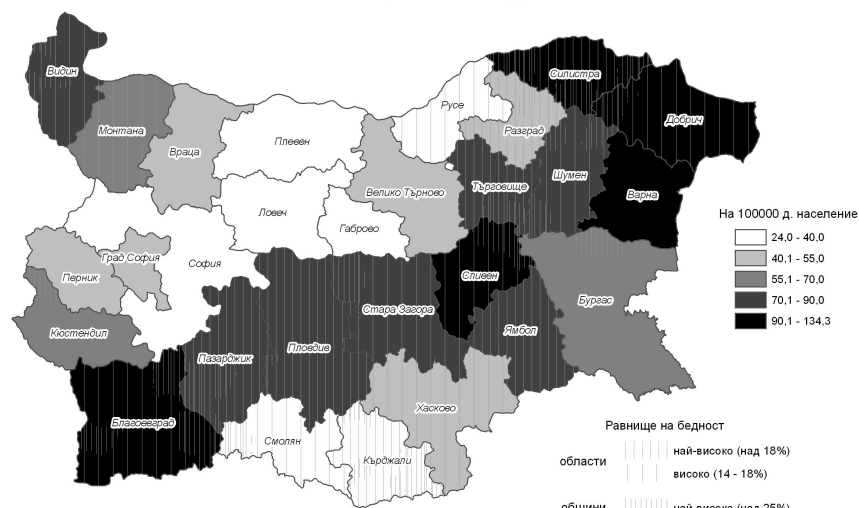
Фиг. 8. Емисии CO₂ в атмосферата от индустриални горивни и производствени процеси

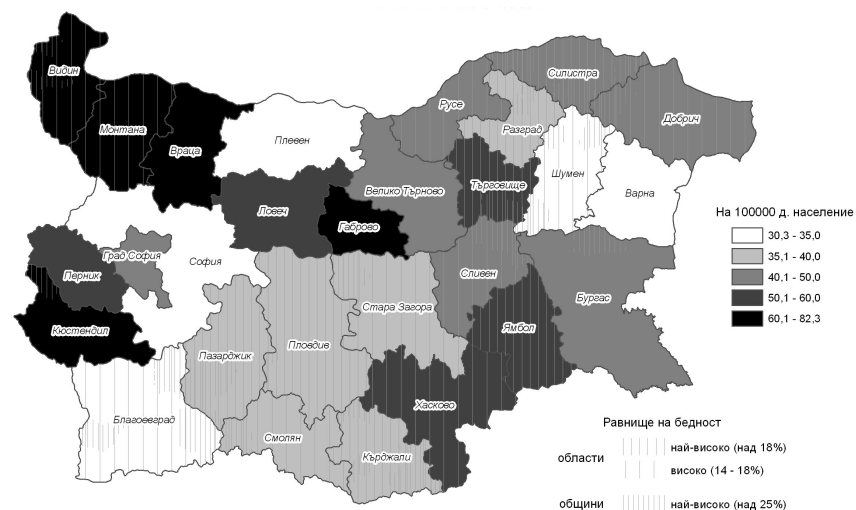
Здравното състояние на населението се определя както от общите демографски процеси, така и от заболяемостта и функционирането на здравната система. Заболяемостта е един от най-важните и същевременно податливи на географски анализ критерии за здравното състояние на населението. Точен и цялостен за страната анализ е възможен при пространствено релевантни данни. Той би могъл да установи по-категорично корелации между заболяемост и бедност, евентуално – влиянието на замърсяването, адекватната осигуреност с лекари и болнични легла, и др. Известен напредък в достъпността и презентирането на данни по темата са информационната система за регионална статистика на НСИ и системата за презентация на Националния център по здравна информация (<http://www.nchi.government.bg/>).

Фиг. 9. Заболеваемост (средногодишно за 2002-2004 г.)

а) вирусен хепатит

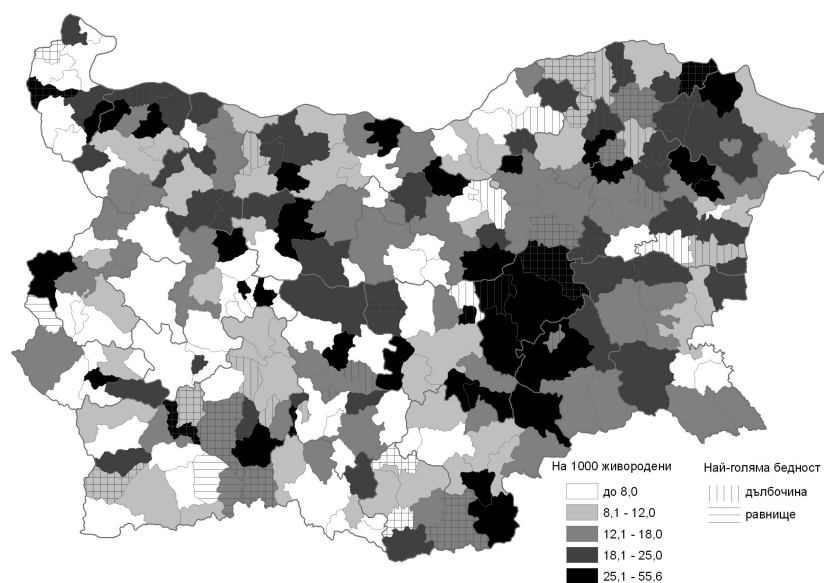
б) туберкулоза

У нас отсъства системно наблюдение на демографските показатели и заболеваемостта по етнически групи, напр. според изписаните от стационарите. Редица специализирани проучвания, както и косвено получените статистически данни, показват по-лошото здравно състояние на ромското население и по-висока

детска смъртност. Очакваната продължителност на живота е с около 5 години по-малка в сравнение с българите. Бедността създава рискове за здравето в различни аспекти — чрез храненето, жилищните и хигиенните условия, неинформираността, чрез ограничения достъп до здравна помощ и лекарства и т.н.

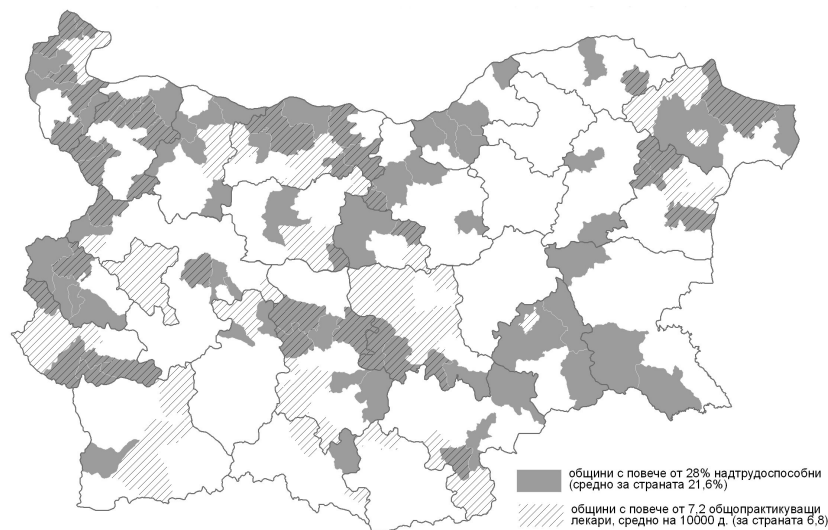
Фиг. 10. Детска смъртност по общини (2005 г.)

Детската смъртност е чувствителен и социално значим индикатор. Твърде високи стойности имат преди всичко общини с голям дял на ромско население. Този фактор предопределя и разликите град – село, между областите и общините от една и съща област.

Функционирането на здравната система би трябвало да осигури широк достъп до здравните услуги. На практика, осигуряването на тези универсални и гарантирани права зависи в голяма степен от пространствената организация на медицинската помощ.

Фиг. 11. Застарялост на населението и осигуреност с общопрактикуващи лекари (2005 г.)

Посочените примери, макар и частични, свидетелстват за възможностите и полезността на социалногеографските изследвания в актуалната проблематика на страната. Сред основните проблеми са недостигът на детайлни данни, оскъдния методически апарат и слабата, почти отсъстваща връзка с останалите изследвания на социалните процеси. Географският принос в това отношение засяга главно регионалната политика в нейния демографски, социален и икономически контекст.

Източници:

База данни здравни индикатори – Национален център по здравна информация (<http://www.nchi.government.bg/>)

България: Предизвикателствата на бедността (Регионален анализ по данни от Многоцелевото наблюдение на домакинствата 2003). С., 2005. (http://www.nsi.bg/BudgetHome/Poverty_regio.pdf)

България: Социални предизвикателства и евроинтеграция – 2007. Икономически доклад за Президента на Република България. С., 2007.

Жекова, С. Регионални аспекти на човешката бедност в Централна и Източна Европа, В: Известия – издание на ИУ–Варна, кн. 2, 2008.

Здравеопазване – кратък статистически справочник – 2005. НЦЗИ, С., 2006

Р България – Стратегия за борба с бедността и социалната изолация. МТСП, С., 2003.

Bulgaria – Poverty Assessment. Document of the World Bank. 2002.

Bulgaria – Poverty during the transition. Document of the World Bank, 1999.